

З ІСТОРІЇ НАРОДНОГО БУДІВНИЦТВА: ТРАДИЦІЙНІ ТЕХНІКИ ПОКРИТТЯ ДАХІВ НА ПОЛІССІ

Роман Радович

УДК 692.4:691.12](477.41/.42)

У статті з'ясовано низку аспектів, що торкаються питання традиційних технік покриття поліських будівель соломю, очеретом та болотними травами. Розглянуто особливості технологічних процесів, локалізовано застосування окремих технік і технологій у різних районах Полісся.

Ключові слова: Полісся, житло, дах, солома, околоты, сніпки.

В статье рассмотрен ряд аспектов, связанных с вопросом традиционных техник покрытия полесских построек соломой, камышом и болотными травами. Раскрыты особенности технологических процессов, проведена локализация использования отдельных техник и технологий в различных районах Полесья.

Ключевые слова: Полесье, жилище, крыша, солома, «околоты», снопки.

The article elucidates a file of aspects that touch upon the issue of traditional techniques of roof covering with thatch, reed and swamp grass. It also considers the peculiarities of technological processes and localizes the application of separate methods and technologies in different regions of Polissia.

Keywords: Polissia, dwelling, roof, thatch, sheaves of threshed straw, sheaves.

Одним із важливих складників кожної споруди є дах. Конструктивні особливості даху, форма, пропорційне співвідношення його маси до об'єму житлового простору, характер та матеріал покриття в поєднанні з іншими типологічними ознаками надають певного етнічного відтінку архітектурі житла [7, с. 37], особливо його етнографічним відмінам.

На Поліссі України та Білорусі¹, як і загалом у східних слов'ян, віддавна традиційними покрівельними матеріалами були деревина та солома (подекуди ще болотні трави чи очерет). Проте в ХІХ — на початку ХХ ст. тут найпоширенішою була солома. Лише на Середньому Поліссі України (північний захід Рівненської та північ Житомирської обл.) і в сусідніх районах Полісся Білорусі в цей період переважали (чи широко побутували) житла, дах яких був покритий деревом. Джерельні матеріали дають можливість простежити поступове просування солом'яних дахів із лісостепової частини України в північному напрямку й витіснення ними дерев'яних. У західних, південних районах Полісся та на Лівобережжі солом'яне покриття було панівним принаймні вже в другій половині ХVІІІ ст.

Традиційні техніки покриття поліських будівель соломю (як і очеретом та болотними травами) і технологічні процеси, пов'язані з ними, у фаховій літературі ніколи не були об'єктом спеціального розгляду, позаяк дослідники традиційного будівництва не приділяли цій проблематиці належної уваги. Зазвичай цей спектр народної будівельної культури розглядався доволі побіжно, без детального аналізу, тому власне на з'ясуванні низки аспектів, що торкаються питання техніки та технологій покриття цими матеріалами, буде зосереджено головну увагу в нашій розвідці.

Слід передусім відзначити, що на теренах Полісся побутувало кілька способів покриття дахів соломю: зв'язаними сніпками, розстеленими околотами, зверненими колосом вверх чи вниз та ін. На Середньому та Західному Поліссі України, як і скрізь на Правобережжі, переважало покриття зв'язаними солом'яними сніпками. Таке покриття зазвичай застосовували й на Підляшші [12, с. 121; 22, s. 72; 24, s. 108–110]², а також у західній частині Полісся Білорусі (Пін., Іван., Дрог., Бер., Кобр., Малар., Пруж., Кам., Жаб., Бр. Брест.)

[1, с. 54]. Причому, як зазначають дослідники, на Поліссі Брестчини інші способи пошиття (розстеленими кулями; поширений на основній території Білорусі) майже не відомі [9, с. 124]. Криючи дах сніпками, застосовували два типи: усю поверхню пошивали сніпками, зв'язаними при корені, колосом униз; на роги і нижній ряд (інколи ще під гребінь даху) використовували сніпки, зв'язані при колосі, коренем униз. Такий спосіб пошиття дахів (двома типами сніпків) широко відомий у Польщі, частково в Чехії та Словаччині [9, с. 124]. Це дозволило білоруським ученим припустити, що Західне Полісся Білорусі «є окраїною великої між-етнічної області багатівікового побутування цього методу» [1, с. 39].

Натомість для Східного Полісся України, як і взагалі для Лівобережжя, характернішим було покриття розстеленою соломою («під ліщотки», «під щотку», «в натруську», «попростому», «під ногу») [8, с. 29; 10, с. 122]. Покриття розстеленими сніпками комлем униз («пад стрихавку», «пад стрихарку», «пад гребень», «пад щотку», «пад лапату», «пад бому»), як і скрізь у Білорусі, превалювало на сході тутешнього Полісся (Єл., Хой., Браг., Моз., Кал., Річ., Гомел., Петр. Гом.) [1, с. 53 (Карта № 11), 54]. Лише в Річицькому районі [1, с. 53 (Карта № 11)] поряд із ним застосовували покриття колосом униз («під колос», «проста» стріха). На Східному Поліссі України також побутували ці два способи укладання соломи: колосом уверх — «під волоть» чи вниз — «під гузирь» (Сум.) [11, с. 83, 88]. Слід зауважити, що спосіб покриття комлем униз переважав (Чер.) [17, с. 29]. Спорадично ці способи покриття (особливо комлем униз: «під щотку» [13, с. 73]) використовували й на Середньому Поліссі України (переважно в господарських спорудах, рідше — у житлових).

Способи покриття значною мірою визначали загальний вигляд даху. Зокрема, на Правобережному Поліссі, де використовували два типи сніпків, були поширеними солом'яні дахи з уступами («острішками») на ребрах і розвиненою формою гребеня (висока виклад-

ка) [2, с. 116; 15, с. 315; 21, с. 18, 21, 63–64]. На Лівобережжі фактура солом'яного даху була дещо іншою. Тут чотирихилий дах мав порівняно м'який схил і рівну обтічну форму. Через відносно малий ухил схилів він відзначався невеликою висотою, завдяки чому співвідношення висоти стін і даху наближалось до переважання стіни. При такій (обтічній) формі даху схили вкривали розстеленою соломою, сніпками чи в'язками м'ятої соломи, а кути і гребінь робили тільки з м'ятої соломи. Після укладання соломи покрівлю вирівнювали й причісували граблями, щоб надати соломі бажаного напрямку для стікання води [2, с. 116; 15, с. 315; 21, с. 18, 21, 63–64]. Дахи обтічної форми доволі часто трапляються на північному сході Київщини (Чор.).

Слід зауважити, що при всіх техніках покриття на Поліссі, як і в інших регіонах України, використовували лише житню солому. При заготівлі покрівельної соломи стежили, щоб жито не переспіло: «На сніпки давали соломі тільки ранню і не переспілу; як при молотьбі відбиваються не тільки зерна, а ще колоски, то така солома на стріху не годна» (с. Серехів Ман. Вол.); «Як брали соломі на кришу, то дивились, щоб жито не переспіло» (с. Кочичине Єм. Жит.); «Для покриття жито жали тоді, коли воно ще добре не достигло — тоді крепша солома» (с. Білки Берез. Рів.). Траплялося, що на покриття даху соломі відповідної якості вимінювали в сусідів: «Брали ту, що перше зібрана, а давали ту, що пізніша» (с. Серехів Ман. Вол.). Соломі на покрівельний матеріал вибирали «з грубшим стеблом» (с. Червона Воля Нов.-В. Жит.). Жито, призначене на сніпки, обов'язково жали серпом (с. Тепениця Ол. Жит.; Великий Обзир, Хотешів К.-Каш. Вол.): «Те [жито], що йшло на покриття старались жати серпом» (с. Мар'янівка Пол. Київ.). Його в'язали у сніпки («снопки») і вимолочували ціпом (вимолочені сніпки називали «околотами»: сс. Великий Обзир, Хотешів К.-Каш. Вол.). Відтак околоту очищали (витрушували) від бур'яну, покручених стебел і вже чисту, «з довгими рівними й непокрученими сте-

блами» солому («праву» солому, «правицю») в'язали у великі кулі (Київ., Жит., Рів.), «гарлини» (К.-Каш. Вол.). З одного такого куля могли виготовити близько десяти (с. Хотешів К.-Каш. Вол.), десять-п'ятнадцять (с. Будо-Вороб'ї Мал. Жит.) куликів. Для покриття даху хати необхідно було приблизно 60 кулів соломі (с. Будо-Вороб'ї Мал. Жит.). Околоті складали в клуні, шопі тощо й лише восени (чи взимку) починали виготовляти сніпки для покриття: «Снопки робили пізно осінню чи зимою — коли не було такої роботи» (с. Піхоцьке Овр. Жит.).

Для покриття даху, як уже зазначалося, застосовували два основні типи сніпків. На всю поверхню використовували сніпки, зв'язані ближче до кореня, — кулики («кулики», «кулочки», «кулички», «кульки», «кулічки», «сніпки», «снопки», «снопочки», «сніпки», «снопки», «рогози», «рогожки»), які вкладали на дах колосом донизу. На острішку та на кути (при чотири- чи трисхилому дахах) використовували китиці («китачі», «стрішаки», «стрижаки», «стріхачі», «стрихачі», «стрішалники», «сракачі», «хвастачі», «головачі»; подекуди їх називали «кулики на острішку»: сс. Луговики, Оржонікідзе, Нівіцьке Пол. Київ.) — сніпки, зв'язані ближче до колосся, які вкладали коренем униз. Кулики зазвичай зв'язували приблизно на відстані 15–20 см від кореня («узїра», «узїра», «гудзїра», «комля», «оземка»): сс. В'язівка, Закусили (Нар. Жит.), Кухітська Воля (Зар. Рів.)³. Інколи ця відстань могла бути дещо більшою (с. Путиловичі Луг. Жит.). Такі сніпки робили в основному подвійними («двоєки», «парки», «парніє снопки на два», «кулики на дві жмені») чи потрійними («троєки», «снопки-троїняки», «кулики на три жмені», «снопки по три жмені») ⁴. Подекуди їх називали «близнюками» (с. Старий Чорторійськ Ман. Вол.). Виготовляючи подвійні сніпки, на землю клали солом'яне перевесло («перевесельце») ⁵, на нього ложили дві жмені («жмаки») ⁶ соломі (розташовуючи дещо навхрест між собою) та зв'язували їх до купи. Потім на жердині, закріпленій у стіні

будівлі, такий сніпок розділяли надвоє, прокручували на 360° й ущільнювали, притоптуючи його ногами: «топтав ногами», «стукав ногою» (сс. Мар'янівка, Луговики Пол., Ілїнци Чор. Київ.; Велихів, Ромейки, Малі Телковичі Волод., Маринин Берез., Немовичі Сар. Рів.; Невгоди Овр., В'язівка, Нар., Іванків, Буки Мал., Макалевичі Рад., Путиловичі Луг., Червона Воля Нов.-В. Жит.). У такий спосіб виготовляли й потрійні сніпки (у такому разі брали три жмені жита). Товщина жмені соломі була приблизно 10–15 см (сс. Хотешів, Полиці К.-Каш., В'язівка Нар.). Траплялося, що, виготовляючи «близнюків», уже готові два чи три окремі кулики, завтовшки «в жменю», зв'язували до купи перевеслом, а відтак прокручували «у два обороти» (сс. Хотешів, Полиці К.-Каш. Вол.).

У деяких населених пунктах (сс. Яжберень Нар. Жит.; Шпилі Ів. Київ., Нобель, Ніговиці Зар. Рів.; Березичі, Віл, Лохвичі Любеш. Вол.), крім «двоєків» та «троєків», для пошиття всієї поверхні даху могли використовувати сніпки й на чотири-сім жмень соломі. Їх виготовляли так, як і попередні: клали на перевесло, зв'язували до купи й кожен окрему жменю соломі прокручували. У с. Ніговиці (Зар. Рів.) такі сніпки (із шести-семи зв'язаних до купи жмень соломі) називали «матками». Довжина «маток» могла сягати 50–60 см (с. Ніговиці). Необхідно наголосити, що всі сніпки («двоєки», «троєки», «матки») на дах вкладали плазом, тобто товщина покриття дорівнювала одній жмені (10–15 см) — «парки завтовшки в жменю» (с. Любимівка Виш. Київ.).

Сніпки, які використовували на нижній ряд пошиття даху («острішок», «стріха», «стрішка», «острішка», «обстрижку»), — «китиці», найчастіше зв'язували ближче до колосся (перевесло в'язали приблизно на $\frac{1}{4}$ довжини жита від колосся, а $\frac{3}{4}$ — від «гузиря»: сс. Яжберень, В'язівка Нар., Путиловичі Луг. Жит.; Нівіцьке, Луговики, Оржонікідзе Пол. Київ.; Кухітська Воля Зар. Рів.). Інколи їх могли зв'язувати й посередині сніпка (сс. Маринин Берез. Рів.; Ростань Шац. Вол.; Закусили

Нар., Буки Мал. Жит.; Ладижичі Чор. Київ) ⁷ чи децю ближче до колосся (с. Вишевичі Рад. Жит.). Кितिці були товстшими й коротшими від куликів (сс. Мала Фосня Овр., Андрієвичі Єм., Іванків Мал., Давидки Нар. Жит.) ⁸. Респонденти зауважують, що їхня товщина була зазвичай у два рази більшою, ніж куликів (сс. Макалевичі Рад., В'язівка Нар. Жит., Шпилі Ів. Київ.). Кितिці виготовляли так, як і кулики: на перевесло навхрест вкладали дві жмені соломи-«правиці», зв'язували їх і прокручували на жердині у «два обороти» (сс. Яжберень, В'язівка, Закусили Нар., Путиловичі Луг., Буки Мал. Жит.). Спорадично у Волинській області (сс. Ростань Шац., Хотешів К.-Каш.) сніпки на «стріху», які тут називали «головачами», зв'язували в колосі «в головку». На даху кितिці вкладали коренем донизу. Зазвичай товщина стріхи була у два рази більшою, ніж основної поверхні даху. Як зазначають у с. В'язівка (Нар. Жит.), вона становила приблизно 30 см, натомість товщина поверхні, вкритої куликами, — 15 см. Якщо на стріху використовували подвійні стріхачі, їх укладали не так, як кулики, — плазом, а у два шари (с. Шпилі Ів. Київ.). Перед укладанням на дах кितिці обов'язково вирівнювали до однієї довжини: «Пошивач спеціальною паличкою відміряв, щоб усі були однакові і край обрубав сокирою» (сс. Буки Мал., Закусили Нар. Жит.). Після того, як кितिці вже були на даху («як пошили»), острішку додатково вирівнювали — підбивали дерев'яною лопаткою (с. Закусили Нар. Жит.). Для пошиття ребер чотирисхилого даху (острішків) часто використовували такі самі сніпки, якими пошивали стріху, — кितिці (сс. Макалевичі Рад. Жит.; Селець Дуб., Цепцевичі Сар., Перекалля Зар. Рів. та ін.), але лише тоді, коли вони були зв'язані посередині стебел. Щоправда, вони були значно товстшими за останні. Скажімо, у селах Осівці, Ворокомле (К.-Каш.), Угриничі (Любеш.) роговики («рогишки») на кутові острішки виготовляли із двох-чотирьох стріхачів, зв'язаних до купи. Тоді ж, коли на острішку давали «кितिці», зв'язані ближче до колос-

ся, для пошиття ребер даху робили спеціальні сніпки («наріжники», «нарожники», «п'ятки»), зв'язані посередині (сс. Буки Мал., Вишевичі Рад., Каленське Кор. Жит.) ⁹, чим вони, власне, і відрізнялися від кितिць.

Перед пошиттям поверхню даху «латили» — вкривали горизонтальними жердинами, які прибивали до крокв дубовими «кулками». Інколи (переважно в господарських будівлях) лати («попльот») могли прив'язувати до крокв «дубчаками». Відстань між окремими елементами горизонтальної обрешітки даху при пошитті сніпками («під кулики») зазвичай коливалася в межах 20–25 см (20 см — с. Листвин Овр. Жит.; «одна п'ядь» (22–25 см) — сс. Закусили Нар., Возничі Овр., Радовель Ол. Жит.). Приблизно такою (одна «стопа») була відстань між латами й на Річицькому Поліссі [23, s. 109]. Проте місцями ця відстань могла сягати й 25–30 см (сс. Лохвичі Любеш. Вол.; Недашки, Будо-Вороб'ї Мал., Білокоровичі, Тепениця Ол. Жит.). Знову ж таки, крайню нижню лату прибивали на відстані приблизно 12–13 см («на половину п'яді»: с. Закусили Нар. Жит.) від нижнього краю крокви.

Для пошиття даху зазвичай винаймали спеціального майстра («пошивач», «майстер, що криє хату», «крійщик»). Спершу робили острішку — кितिцями, зв'язаними при колосі, пошивали нижній ряд даху. Звичайно пошивати починали від «покуті» (сс. Яжберень, В'язівка, Закусили Нар., Іванків Мал.). На нижню лату сніпок вільно опирався, а прив'язували його до другої лати: «Вони на першу лату опираються, до другої прив'язуються» (сс. Іванків Мал., Закусили Нар.). Перший сніпок солом'яним перевесельцем чи (рідше) спеціальною лозою ¹⁰ прив'язували до лати і крайньої крокви. З нього відділяли жменьку (з десятків стебел) соломи, яку скручували в перевесло, пропускали його поза латою й укручували в аналогічне перевесло наступного сніпка, знову брали жменьку соломи, крутили перевесло, пропускали поза латою до наступного сніпка і т. д. Далі поверхню даху пошивали

куликами, зв'язаними при корені (кожен наступний ряд теж починали шити від покутя). При пошитті сніпками на чотири-сім жмень соломи («матками») застосовували відмінні технології. Скажімо, на заході Полісся матки притискували до лати поздовжніми жердинами («притиками») і відтак прив'язували (сс. Березичі, Віл, Лохвичі, Судче Любеш. Вол.). Респонденти зазначають, що для сніпків нижнього ряду (на острішку) вибирали найбільш якісну та міцну солому (с. Давидки Нар.). Цього правила дотримувалися й надалі: для нижніх рядів куликів використовували сніпки кращої якості (довші й товстіші), для верхніх — менші (с. Червона Воля Нов.-В.): «Кулики з найкоротшої соломи йдуть наверх, тому що там менше води» (с. Закусили Нар.); «Та солома, що має зілля, вона слабша, вона швидко гниє, вона — на верх» (с. Давидки Нар.). У деяких населених пунктах після завершення робіт поверхню даху прочісували граблями: «Як пошили куликами, то покриття граблями прочісували» (с. Тепениця Ол. Жит.). За свідченнями респондентів, солом'яна «криша», пошита сніпками, могла стояти від двадцяти (с. Тутовичі Сар. Рів.) до п'ятдесяти (с. Яполоть Кост. Рів.) років.

У деяких місцевостях (скажімо, у с. Яжберень Нар.), поряд з іншими («сніпками», «под щотку») застосовували технологію покриття дахів «сніпками под глину» («каляницею»): розводили «полу'язку глину» і сніпки попередньо (перед пошиттям) вимочували («обмочують в глині») й лише тоді прив'язували до лат — «це проти пожару». Хоча дослідники відносять таке покриття до новіших типів, подекуди (наприклад, у Волинській області) спосіб покриття «каляницею» був звичним уже на початку 1890-х років [2, с. 116]. У с. Усів (Чор. Київ.) зафіксовано локальний варіант покриття, при якому використовували тонку лозу, зв'язану в сніпки: «Ці крили хати дубчиками з лози... з них робили снопки і ними крили... Ці дубчики дуже тоненькі — майже як солома».

При покритті даху розстеленими кулями соломи коренем униз («під щіть», «пуд щотку»,

«под щітку», «под щотку», «под щоть», «під щітку», «под щотинницю», «под греб'юнку», «пуд греб'юнку», «пуд греб'юнку», «кульом», «кулями», «под лопатку», «под лопату», «под металню», «под палку», «под стріхалку», «пуд тичку», «под тичку» «под шихту»: Укр. П.; «пад стрыхоўку», «пад стрыхарку», «пад грэбень», «пад шчотку», «пад лапату, «пад бому»: Біл. П.) нижній ряд даху обстрішували, як і при покритті сніпками, — китицями. До лат їх прив'язували солом'яними перевеслами (с. Возничі Овр. Жит.)¹¹. Далі розстеляли ряди («шихви») соломи-«правиці» («комлем» униз) й закріплювали їх тонким прутом («прутком», «дубцем», «дубчаком», «прив'язкою», «хлюстом»), попередньо підбиваючи «уріз» дерев'яною дощечкою з карбами в нижній площині («щоткою», «щотинницею»). «Прутки» виготовляли з берези, осики, сосни (с. Луговики Пол.)¹². Проте здебільшого перевагу віддавали березовим «хлюстам» (сс. Нівецьке, Діброва, Луговики, Рудня Грезлянська Пол., Шпилі Ів. Київ.), «бо вони добре гнулись, добре тримали пошив, а ольхові скоро всихались і відпускали солому» (с. Діброва). «Хлюсти» через кожних півтора метра прив'язували до лат лозою, березовими «дубцями» (с. Ладижичі Чор. Київ.; Возничі Овр. Жит.), «ракітою» [20, с. 359], «перевойником» (с. Яжберень Нар. Жит.) тощо. Зі слів респондентів відомо, що при покритті «під щіть» відстань між латами зазвичай була дещо більшою, ніж при покритті сніпками (вона залежала від довжини соломи): «Під кулики відстань між латами до тридцяти сантиметрів, а як під щотку — то ширше» (с. Білорівнічкі Ол.). Однак перші дві лати («під остріжку») закріплювали на тій самій відстані, що й при покритті куликами. Скажімо, у хаті кінця ХІХ ст. із с. Оране (Ів.), вкритій соломою «під щіть», першу лату прибавали на відстані 13 см від нижнього краю крокви, наступну — на відстані 25 см від попередньої, а відстань між рештою лат становила 30 см. У с. Возничі (Овр. Жит.) відстань між першими двома латами (на «остріжку снопками») дорівнювала

«одній п'яді» (22–24 см), натомість наступні лати теж прибивали з проміжком 30 см.

Перед тим, як починали крити «під щотку», передусім установлювали торцеві дошки схилів даху («вітриники»). У них (на одному рівні з елементами обрешітки) просвердлювали отвори, у які в процесі покриття заводили загострені кінці крайніх «хлюстиків», котрими закріплювали солому (сс. Раківщина Овр., Яжберень Нар. Жит., Федорівка Пол., Оране Ів. Київ.)¹³. Процес покриття «під щіть» відбувався в такий спосіб. Спершу китицями пошивали острішки. Потім розв'язували куль очерету чи соломи і розстеляли його на даху так, щоб його нижній край перекривав приблизно до половини (чи повністю: с. Возничі Овр. Жит.) «острішок». Пошивач стояв на жердині, прив'язаний шнурами до верхніх лат уздовж усього даху. У нього був крючок — коротка (приблизно 1–1,5 м) жердина з кульбачним закінченням (с. Луговики Пол.)¹⁴. Пошивач зверху по розстеленій соломі вкладав «хлюстик» (заганяючи його край в отвір «вітриника») і злегка прив'язував його до лати, «щоб не зсувався куль». Пройшовши так близько метра, підбивав нижній обріз «шиви» соломи «щіткою», брав у руки крючок, зачіпав його ключкою за верхню лату, дуже притискував «хлюст» до лати і прив'язував уже стаціонарно. Потім так само закріплювали й іншу солому ряду, відтак починали пошиття наступного і т. д. (с. Луговики Пол.). Слід зауважити, що кожний наступний ряд укладали так, аби солома закривала «хлюсти» попереднього. Фіксуємо різні локальні варіанти такого покриття. Наприклад, у с. Опачичі (Чор. Київ.) «обстрижку» пошивали сніпками (куликами) з болотної трави — «сітня» (для цього «сітень» жали серпом), а на всю поверхню використовували соломку. У с. Мар'янівка (Пол. Київ.) сніпками не тільки острішували, а ще давали верхній ряд під гребенем. У с. Глібівка (Виш. Київ.) при покритті розстеленою соломкою («маткою») обходилися без «хлюстів»: на лату розстеляли соломку, рівняли «шкребком» і солом'яним перевеслом прив'язували до лати.

Так покривали дах й у с. Теремці (Чор. Київ.), однак тут усю поверхню крили соломкою, а з очерету робили сніпки на «обстрижку».

Щодо іншого способу пошиття розстеленими сніпками — колосом униз («під колос», «під прут», «під гузирь», «проста стріха»), то нижній ряд, як і в попередніх випадках, острішували китицями, а на наступні соломку настеляли колосом униз. На таке покриття потрібно було менше соломи, і воно було простіше у виконанні, проте менш довговічне. Тому (принаймні в другій половині ХІХ ст.) такий спосіб пошиття зазвичай використовували як допоміжний (для покриття господарських споруд). Деяко частіше (поряд із покриттям «під волоть») його застосовували на Поліссі Сумщини [11, с. 88]. На теренах Білорусі він (як основний спосіб покриття) побутовав хіба що на Вітебщині та Могильовщині [1, с. 54]. Поширеним він був і в колишніх Гайворонському та Рильському повітах Курщини (Росія) [19, с. 92].

Гребінь даху («гребінь», «гребень», «вінчик», «вільчик», «вильчик», «верх», «коньок», «куньок», «струп», «строп», «стрип», «шчєбет», «хрєбест») у всіх технологіях пошиття найчастіше вивершували («мостили») досить товстим валом м'ятої соломи (сс. Мар'янівка, Залишани Пол. Київ.; Любівичі, Чоповичі Мал., Возничі Овр., Давидки, В'язівка Нар., Путиловичі, Липники Луг., Осова, Сімаківка Єм. Жит.; Малі Телковичі, Мульчиці Волод., Поляни Берез. Рів.; Залісся, Сошично К.-Каш, с. Гірки Любеш. Вол.) чи «перею» (сс. Приборськ, Жеревопілля, м. Іванків Ів., Луговики, Діброва, Стешино, Млачівка, Залишани, Нівіцьке Пол., с. Черевач Чор. Київ.; Іванків, Буки Мал., Вигів Кор., Бабиничі Нар., Бовсуни, Червона Волока, Бобрічі Луг., Середи, Сергіївка Єм. Жит.; Видричі К.-Каш., Угриничі, Віл, Дольськ, Деревок Любеш., Серехів Ман. Вол.; Будимля Дуб. Рів.). Найчастіше для цього водночас використовували соломку і пирій — «суволоку» (сс. Каленське Кор. Жит., Військове Пол., Опачичі Чор. Київ.; Великі Цепцевичі Волод. Рів.; Качин, Хотешів К.-Каш. Вол.). Скажімо,

як зазначав П. Шейн, у Слонімському Поліссі «на гребінь накладають м'яту солому, вишеї чи пирій, [зверху] прикладають це жердкою, по якій встановлюють козли» [20, с. 359]. У с. Макалєвичі (Рад. Жит.) «на гребень лажили м'яту солому, вимішану з глиною — щоб не здував вітер, а зверху клали переї і закріплювали козлами». У с. Стешино (Пол. Київ.) інколи в глині вимочували і пирій, «щоб не текло». Місцями для вимостки «вільчика» використовували кострицю («париню», «обчосини») з конопель чи льону (сс. Ладижичі Чор., Залишани Пол. Київ.; Майдан Ол., Рудня Іванківська, Сергіївка Єм., Червона Воля Нов.-В. Жит.; Поліське Берез., Любиховичі Сар., Купове, Смородськ, Сварицевичі Дуб., Нобель Зар. Рів.; Гдинь Браг. Гом.). Її теж могли поєднувати з іншими матеріалами: пирієм (сс. Стешино, Красятічі Пол. Київ.; Маринин Берез., Цепцевичі Сар., Селець Дуб. Рів.; Старий Чорторійськ Ман., Ростань Шац. Вол.), м'ятою соломою (с. Яжберень Нар. Жит.; Залужзя Дуб., Ромейки, Хіночі Волод. Рів.). У с. Судче (Любеш. Вол.) на «вільчик» використовували «коросту з льону» і «дерен» («дерняки»). Бувало, що «кільчик» солом'яного даху вивершували валом болотної трави («осоки», «вишію», «вішару», «вересу», «кругляка», «шувару»): сс. Майдан (Ол.), Липники, Будо-Літки (Луг.), Самари (Рат.), Блажове, Познань (Рок.), Сваловичі, Цитин, Ветли (Любеш.). У с. Андрієвичі (Єм.) для влаштування «гребеня» використовували коноплі та «осоку».

Найкращим матеріалом для влаштування «вільчика» респонденти здебільшого вважають пирій («перей», «мирій», «суволока») (с. Ростань Шац. Вол.), «бо він важкий, краще злягався і не так пропускав воду» (с. Іванків Мал. Жит.), «бо він плотний і не так гниє» (с. Буки Мал. Жит.), «суволока не гниє, її корінь в землі великий» (с. Ветли Любеш. Вол.), «він довше стоїть» (Каленське Кор. Жит.), «він довго стоїть і не гниє» (с. Бабиничі Нар. Жит.), «пирей добре злягається» (Червона Волока Луг.); «пирію клали багато, щоб бура

не зривав» (с. Вигів Кор. Жит.). У с. Залаззя (Любеш. Вол.) використання пирію мотивували тим, що «як підуть дощі — суволока проростає і добре захищає дах». Власне тому при спорудженні гребеня даху з кількох компонентів пирій завжди укладали зверху: «На коньок перше сипали кострицю, а по цьому — пирей, щоб дах не гнив» (с. Цепцевичі Сар. Рів.), «Пирій важчий, він не гниє: спершу приложують м'ятою соломою, потім пирей; пирей надає солому не пропускає води» (с. Військове Пол. Київ.).

При влаштуванні «вільчика» солому чи інше набивали між завершенням двох верхніх куликів (за технологією покриття «під щіть» колосся попередньо заломлювали до середини: сс. Діброва Пол. Київ., Возничі Овр. Жит.). Подекуди (с. Давидки Нар. Жит.) останній ряд пошиття («по верхній латі») в'язали зі спеціальних маленьких куличків. Інколи (при використанні костриці) вздовж гребеня даху (між кінцями верхніх сніпків) наклали жердки (2–3), а відтак на них уже сипали кострицю (сс. Любиховичі Сар., Купове Дуб. Рів.).

Здебільшого гребінь даху закріплювали попарно збитими навхрест короткими (1–1,2 м) дубовими жердинами («кізелки», «кізлики», «козла», «козли», «козёл», «козлики», «козёлци», «козлиці», «козлячки», «козлята», «кроковки», «ключіни», «ключиці», «кулки», «хрестини», «хрестини», «перехрести», «перекладіни», «рогатки», «рогалі», «вільчики»). В окремих випадках їх довжина могла сягати й 2 м (с. Військове Пол. Київ.). Деінде (Любеш., Ман. Вол.) у верхній частині «кізлики» загострювали (тут їх робили з вільхи: с. Залаззя Любеш. Вол.). Спорадично вживали дві-три поздовжні (на всю довжину гребеня даху) жердини («тічки», «жердки», «жерді», «яглиці», «лати»), зв'язані між собою (сс. Андрієвичі, Рудня Іванівська Єм., Бовсуни Луг. Жит.; Поляни Бер., Ремчиці Сар., Вичівка Зар. Рів.; Луговики, Млачівка, Орджонікідзе, Стешино Пол. Київ.; Судче Любеш. Вол.). Траплялося, що такі дві поздовжні

жердини додатково кріпили по «кізликах» (сс. Ветли Любеш. Вол.; Нобель Зар., Поляни Берез. Рів.). Існують поодинокі випадки, коли зверху на солом'яний «вільчик» вкладали жолоб, збитий із двох дощок («шалювок»): м. Іванків (Ів. Київ.), с. Городище (Дуб. Рів.). На Олевщині та Овруччині (Жит.) дослідники відзначають локальний спосіб завершення солом'яного даху: снопи, повернуті колосом униз, роздвоювали й насаджували на гребінь по всій його довжині [4, с. 306]: «Верх даху викладали куликами — їх роздирали на два боки [гребеня]» (с. Білокоровичі Ол. Жит.). Аналогічне завершення даху спорадично траплялося і в інших районах Середнього Полісся (сс. Радогоща Луг. Будо-Вороб'ї Мал. Жит.; Перекалля Зар., Ремчиці Сар. Рів.; Шпилі Ів. Київ.): «Робили гребінь криши: снопа розділяли пополам і вкладали колосом вниз; зверху уздовж кріпили двома жердями» (с. Ремчиці Сар. Рів.), «Гребеня вибивали з костри і притискували куликами урізом вверх» (с. Перекалля Зар. Рів.). У с. Радогоща (Луг. Жит.) «вільчик» цього типу називали «коньок», а в с. Западня (Коростиш. Жит.) — «козачок»: «Робили гребінь, вільчик з куликів, кулики роздвоювали, пошивали краї соломою. Називалося це — козачок вишивати» [3, с. 339]. Подекуди такий гребінь завершували парами зв'язаних до купи «снопочків» (с. Жубровиці Ол. Жит.). У с. Рудня-Вересня (Чор. Київ.) уздовж на «вільчик» укладали спеціальні солом'яні сніпки («кулики»), а зверху їх закріплювали «хрестиками» (кізликами).

У двосхилому даху щити зашивали деревом (лише подекуди — соломою: с. Каленське Кор. Жит.), а торці схилів прикривали вітровими дошками («вітрині доски», «вітрові доски», «ветрогоні», «ветреники», «ветреники», «вітриники», «вітриниці», «вітрогони», «вітрини», «завітриники», «лобовики», «стрішники», «торцовки», «налобашники», «подвітриники», «боковня», «закріліни», «отліуває доски»), які вверху перехрещувались. У давніших спорудах їм звичайно надавали форму рогів чи голів тварин, у новіших —

на вершині таких дахів закріплювали накладні деталі («шпиль», «вершок», «вітриник»), які відповідно до конфігурації могли називатися: «півень», «хлопець», «сонечко», «чірва», «піки», «бубна», «ромбик», «бусьол», «пташка», «півень», «голуб», «квітка», «зірочка», «хрестик» тощо.

Окремо варто зупинитися на покритті дахів м'ятою соломою та болотними травами. Покриття даху болотними травами («криша з осокі», «криша з смете», «криша з вішу») в болотистих місцевостях Полісся, очевидно, було одним із найдавніших. Для цього використовували спеціальні трави («осока», «смете», «кругляк», «ситник», «сітень», «ситнік», «віш», «вішар», «вишар», «верес», «шума», «рогожа»), які мали значну вологостійкість («осока не пропускає води»: с. Майдан Ол.), відпирність щодо загнивання й водночас були непридатними на корм худобі. Утім, як зазначають респонденти, їх можна було косити впродовж усього літа (с. Майдан Ол.). Це звичай здійснювали восени, після заморозків (коли сіно можна було вивезти з болотистої місцевості).

Травами вкривали переважно дахи господарських будівель — клунь, хлівів, шоп тощо (сс. Копище, Майдан, Обище Ол., Мала Глумча Єм., Червона Воля Нав.-В., Дивошин Овр., Будо-Літки, Осни Луг. Жит.; Березове, Блажове, Біловіж, Кисоричі Рок., Великі Озера Дуб., Омит Зар., Чабель Сар. Рів.; Ладижичі, Куповате Чор. Київ. та ін.) чи тимчасових жител на відгінних пасовищах. У стаціонарних житлах, як уже зазначалося, із трави могли вивершувати гребінь даху, а зрідка нею вкривали й усю його поверхню (сс. Майдан Ол., Цитин Любеш.). Скажімо, як зауважив респондент із с. Дивошин (Овр. Жит.), «посля війни батько покритв хату кругляком з болота; в'язав снопки по дві-чотири жмені [до купи] і прив'язував їх до лат». Травами крили як дахи на сохах (півсохах), так і на кроквах. Для крокв та лат здебільшого використовували стовбури з необрубаними сучками (для кращого закріплення матеріалу покриття).

Розвідки та матеріали

1. Пошиття даху «куликами». Овруцький р-н Житомирської обл.

2. Покриття даху солом'яними сніпками (вигляд ізсередини споруди). Овруцький р-н Житомирської обл.

3. Господарська будівля, покрита солом'яними сніпками. Овруцький р-н Житомирської обл.

4. Господарська будівля, покрита очеретом «під щіть». с. Сваловичі Любешівського р-ну Волинської обл.

Спосіб покриття даху (який підтримували сохи) болотною травою («сметем») в «токах» та «одринах» досить детально ми записали на Житомирщині. У «ключища» (крокви, що закінчувались гаком) по довжині густо, на відстані 10–15 см один від одного (сс. Майдан, Копище Ол., Малоглумчанка Єм.), вбивали «колки» так, що вони виступали над поверхнею крокв на 20–30 см (зауважимо, що ключини накладали також густо). За кілки по довжині даху вкладали (зачіпали) березові жердини — тички (їх прив'язували «дубчакми», а часом могли й не прив'язувати). У нижній частині даху (за перші знизу, вбиті у крокви кілки) вкладали («зачіпали») дошку, поставлену на торець («закриліну») — «щоб смете не сповзало». На усю поверхню даху накладали (починаючи від «закриліни») товсту верству «смете», ущільнюючи його у процесі вкладання до товщини 20–30 см: «Осоку накидали на лати, загинали знизу, вбивали і притискали березовим повзняком» (с. Червона Воля Нов.-В.). З цього ж «смете» вивершували й гребінь даху. В окремих випадках (с. Майдан Ол. Жит.) зверху «смете» покриття закріплювали горизонтальними прутами, які прив'язували до лат. Проте частіше обходилися без цього — зверху покриття закріплювали довгими (на всю довжину схилу) березовими «оповзинами» («оповзні», «повзнік», «півзи», «приміци», «березнік», «хрестест»), які густо накладали одна біля одної, а їхні верхівки попарно зв'язували «вержками» (сс. Обище Ол., Малоглумчанка Єм., Червона Воля Н.-Вол.). Так травою вкривали хліви та токи в селах Березове, Блажове (Рок. Рів.). Подекуди перед вкладанням на дах «осоку» вимочували в глиняному розчині (с. Куповате Чор.). Інколи лати до крокв прибавляли кілками (тоді їх могли розташовувати дещо рідше). По латах (уперек схилу даху) заплітали березовими прутами, а вже на цей пліт вкладали скошену траву: «Поставили крокви, до них колочками прибавляли лати, а поміж лати заплітали березником [березовими прутами. — Р. Р.]. На це накладали вішару або соломи; зверху густо накла-

дали довгі, зв'язані півзи» (с. Малі Телковичі Волод. Рів.). Іноді з болотної трави («ситня», «осоки», «кругляка») для пошиття дахів робили невеличкі сніпки — «кулічки» (сс. Омит Зар. Рів.; Ілінці, Ладижичі Чор. Київ.).

До одного із найдавніших (принаймні на теренах Росії [2, с. 112]) дослідники відносять спосіб покриття м'ятою (мервленою) соломою («солómoю-кемшáлкою»: с. Мульчиці Волод. Рів.) «в натруску». Спорадичне застосування такого покриття (зазвичай у дахах господарських споруд) відоме на Поліссі Білорусі [5, с. 283; 18, с. 265], по всій території Середнього (сс. Левковичі Овр., В'язівка, Яжберень Нар., Буки Мал. Жит.; Новошепеличі Чор. Київ.; Залужжя Дуб. Мульчиці Волод. Рів. та ін.) та Лівобережного (Сум.) Полісся України. Використовували спосіб покриття соломою «в натруску» («в раструс», «в расческу», «под расчес», «в натоп») і в сусідніх із Сумщиною місцевостях (колишні Рильський, Суджанський пов.) Курщини (Росія) [19, с. 92]. Технологія описаного покриття була такою, як і при покритті травами: «[на лати] настелене голля, на ньому солома, а зверху оповзини» (с. Дуброва Лел. Гом.), «на лати, прив'язані до крокв березою, накидають соломи і закріплюють її малими берізками чи осиками» (Туровщина; Білорусь) [5, с. 283; 18, с. 265]. В окремих випадках зверху соломі закріплювали не вертикальними «оповзинами», а горизонтальними прутами, які прив'язували до лат: «Дах крили соломою в натруску з поплотинами — лозові дубці, прив'язані до лат, щоб солома не розсовувалась» (с. Новошепеличі Чор. Київ.) [6, с. 473]. Дещо відмінний спосіб покриття соломою-мервою зафіксовано в с. В'язівка (Нар. Жит.). Його тут називали «пуд лопатку»: «Встановили крокви, набили лати, лобовики, вшили острішку снопочками. Один із робітників, стоячи на землі, граблями м'яту соломі підбиває до своїх ніг, робить маленькі снопки (довжиною шістдесят сантиметрів, завтовшки двадцять сантиметрів) і подає на дах пошивачу. Пошивач кладе снопочки і лопаткою підбиває, щоб було рівно. Одразу женеться

чотири ряди; один снопок положив, підбив лопаткою, щоб було рівно, прив'язав до лати і т. д... лопатка коротка без карбов». Таким способом («под лопатку») крили й у с. Левковичі (Овр. Жит.), проте тут дах із м'ятої соломи зверху ще «приливали глиною».

Як на теренах Полісся України, так і Білорусі по руслах рік, особливо в районі Пінських боліт [2, с. 117], поширеним покрівельним матеріалом був «очерет» («черет», «черот», «черота», «щерет», «трость», «каміш»). Використання «чероти» широко засвідчене на Правобережному Поліссі України (переважно в Любешівському, Зарічненському, Дубровицькому, Олевському, Овруцькому, Чорнобильському та Поліському р-нах)¹⁵, на Західному Поліссі Білорусі та в прилеглих районах Гомельщини (Лел., Житк.) [16, с. 141, 149]. Хоча очеретом здебільшого вкривали господарські споруди [14, с. 196–207; 18, с. 265], місцями, наприклад на Пінщині, крили переважно так [16, с. 141]. Це торкається й деяких сіл суміжних районів України (Любеш. Вол., Зар., Дуб. Рів.). Скажімо, у с. Сваловичі (Любеш. Вол.) «все крили черетою, бо у нас черети — море».

На Поліссі застосовували кілька способів пошиття очеретом. Найпоширенішим було пошиття розстеленими кулями коренем донизу («под щотку»), яке здійснювали так, як і пошиття «під щіть» соломою. При пошитті очеретом «під щіть» острішок зазвичай пошивали житніми сніпками (коренем донизу). У деяких населених пунктах ряд солом'яних сніпків давали ще й під гребенем (с. Мар'янівка Пол. Київ.). Покриття ж основної поверхні даху відбувалося так само, як і соломою «под щотку»: розстеляли кулі очерету, підбивали «щіткою» й закріплювали «прив'язками». Товщина розстеленого очерету була досить значною: 20–30 см (с. Млачівка Пол. Київ.). Слід зауважити, що при пошитті очеретом «під щіть» відстань між латами була дещо більшою, ніж при використанні соломи. Вона дорівнювала приблизно 40 см (сс. Возничі Овр., Макалевичі Рад., В'язівка

Нар., Будо-Вороб'ї Мал. Жит.; Шпилі Ів. Київ.). З очерету для покриття могли виготовляти й невеличкі сніпки: «Очеретом крили старі хати у Тартаку. Жали очерет на берегах Уші під Тартаком. Довжина стебел очерету — близько 1,5–2 метри. В'язали очерет, як кулики з соломи» (с. Тартак Баран. Жит.) [3, с. 341]. Маленькі очеретяні сніпки («кулики», «кулючки», «стропци», «снопки», «снопочки», «рогожки») широко використовували в населених пунктах Середнього, особливо Західного Полісся (сс. Середи, Кривотин Єм., Замисловичі, Озеряни Ол. Жит.; Омит Зар., Літвиця, Селець Дуб. Рів.; Верхи, Полиці К.-Каш., Ростань Шац., Судче, Бірки, Ветли, Бихів, Сваловичі, Деревок, Нобне Любеш. Вол. та ін.). Їх зв'язували солом'яними перевеслами: «Брав жменю соломи і крутив перевесло» (сс. Ростань, Верхи). Такими перевеслами чи тонкою лозою («дубчиками») їх прив'язували до лат: «В основном хати крили черетом. Його жали, в'язали в снопки і крили. З черету робили стропци (по три снопки, зв'язані до купи). Їх наложували один на оден і прив'язували до жердя дубчиками» (с. Літвиця Дуб. Рів.). У Любешівському районі (Вол.) технологія покриття очеретяними сніпками була дещо відмінною. Нетовсті «снопки» («в'язані тонкими оберемками») наклали рядами на лати, а зверху їх придавлювали тонкими тичками («притиками», «пришвами»), які прив'язували до лат. Відстань між латами (як і «притиками») дорівнювала приблизно 30 см (с. Судче Любеш. Вол.). «Притики» робили з дуба, лозини чи крушини (з сосни не робили, «бо сосну їсть червак»): с. Ветли (Любеш. Вол.). Таку техніку покриття тут називали «под тичку», «под притику» (сс. Ветли, Судче, Сваловичі, Деревок Любеш. Вол.). На дах сніпки укладали коренем догори. Лише в чотирисхилих дахах ребра даху могли пошивати сніпками коренем донизу: «Крили куликами з черета... на вугли — колосом догори, узірець — вниз» (сс. Селець, Літвиця Дуб. Рів.). Очерет зазвичай заготовляли взимку [2, с. 117]: «Черет

косять зимою, тоді вон крепкий» (с. Ілінці Чор. Київ.). Очеретяний дах вирізнявся міцністю й довговічністю: «Вон [очерет] на криші стоїть восьмдесят год» (с. Жеревопілля Ів. Київ.), «Верх з чероти стояв п'ятдесят років» (с. Лохвичі Любеш. Вол.), «Хата криша черетою пуд тичку може стояти п'ятдесят лет» (с. Ветли Любеш. Вол.). У деяких населених пунктах респонденти відзначають, що як покрівельний матеріал очерет кращий від соломи, оскільки він більш «довговічний» (с. Жеревопілля Ів. Київ., Озеро Волод. Рів., Залізниця Любеш. Вол.). Скажімо, у с. Літвиця (Дуб. Рів.) респонденти твердять, що «соломою крили рідше, бо з черети криша довговічніша». Такої думки дотримуються й у с. Ілінці (Чор. Київ.): «Така криша [з очерету] стоїть сорок лет, а криша з житніх кульов може стоять колькі двадцять п'ять-тридцять годов».

На основі викладеного матеріалу можна дійти таких висновків. На Поліссі, як і в інших регіонах України, для покриття дахів широко використовували житню солому. На Середньому та Західному Поліссі України, а також у західній частині Полісся Білорусі

та на Підляшші, як і скрізь на Правобережжі, переважало покриття зв'язаними солом'яними сніпками. При такому покритті застосовували два типи сніпків: усю поверхню пошивали сніпками, зв'язаними при корені, колосом донизу («кулики»); на роги і нижній ряд (інколи ще під гребінь даху) використовували сніпки, зв'язані при колосі, коренем донизу («китиці»). Натомість на Східному Поліссі України, як і на сході Полісся Білорусі, характернішим було покриття розстеленою соломою (колосом догори — «під щіть» чи донизу — «під гузирь»). Поряд із цими способами покриття, на Поліссі Білорусі та України спорадично траплялося покриття дахів (зазвичай у господарських спорудах) соломою-мервою («в натруску»). Господарські будівлі (в окремих випадках і житлові) могли вкривати також болотними травами, які вирізнялися значною вологостійкістю, відпірністю щодо загнивання (при цьому також використовували техніку «в натруску»). Слід також зауважити, що як на теренах Полісся України, так і Білорусі, по руслах рік, особливо в районі Пінських боліт, поширеним покрівельним матеріалом був «очерет», яким пошивали дахи технікою «під щіть».

¹ Надалі будемо використовувати такі скорочення: Полісся Білорусі – Біл. П., Полісся України – Укр. П.; Рівненська обл. – Рів., Березнівський р-н – Берез., Володимирецький р-н – Волод., Дубровицький р-н – Дуб., Зарічненський р-н – Зар., Рокитнянський – Рок., Сарненський р-н – Сар. Костопільський – Кост.; Волинська обл. – Вол., Любомльський – Любом., Любешівський – Любеш., Камінь-Каширський р-н – К.-Каш., Шацький – Шац., Ратнівський – Рат, Маневицький – Ман. Старовижівський р-н – Стар., Турійський р-н – Тур.; Житомирська обл. – Жит., Ємільчанський р-н – Єм., Новоград-Волинський р-н – Нов.-В., Овруцький р-н – Овр., Олевський р-н – Ол., Коростенський р-н – Кор., Лугинський р-н – Луг., Малинський р-н – Мал., Народицький р-н – Нар., Радомиський р-н – Рад. Баранівський – Баран.; Київська обл. – Київ., Іванківський р-н – Ів., Поліський р-н – Пол., колишній Чорнобильський р-н – Чор.; Чернігівська обл. –

Чер.; Сумська обл. – Сум.; Брестська обл. – Брест., Брестський р-н – Бр., Іванівський – Іван., Жабінковський – Жаб., Кобринський р-н – Кобр., Пінський р-н – Пін., Пружанський р-н – Пруж., Кам'янецький р-н – Кам., Маларицький – Малар., Дрогичинський – Дрог. Березовський р-н – Бер.; Гомельська обл. – Гом., Петриковський р-н – Петр., Єльський р-н – Єл., Хойницький р-н – Хой., Брагінський р-н – Браг., Мозирський р-н – Моз., Калінкавічський р-н – Кал., Річицький р-н – Річ., Гомельський р-н – Гомел., Житковицький р-н – Житк., Лельчинський р-н – Лел.

² На теренах Любешівського воєводства зрідка (переважно в господарських спорудах) можна було побачити дахи, вкриті розстеленими кулями соломи колосом донизу (покриття «dekowaniem»); солому закріплювали до лат жердинами чи просто солом'яними перевеслами. Інколи при такому покритті соломі попередньо вимочували в розчині глини [24, s. 109–110].

³ Наприклад, у с. Закусили (Нар. Жит.) поміряли «кулик», зв'язаний при корені (відстань від перевесла до кореня – 14 см, до колоса – 71 см).

⁴ В одних населених пунктах перевагу віддавали подвійним сніпкам, пояснюючи це тим, що «кулики на два жмаки найпростіше в'язать» (сс. Путиловичі Луг., В'язівка, Бабиничі, Закусили Нар., Левковичі Овр., Макалевичі, Вишевичі Рад., Іванків, Буки Мал. Жит.; Мар'янівка Пол., Блідча Ів., Богдани, Любимівка Виш. Київ.; Велихів, Ромейки, Малі Телковичі Волод., Маринин Берез., Немовичі Сар. Рів.), в інших використовували лише сніпки потрійні (сс. Самари Рат., Полиці, Осівці, К.-Каш.; Лохвичі, Велика Глуша Любеш. Вол.; Літвиця Дуб. Рів.). Однак часто в одному населеному пункті для пошиття дахів використовували сніпки як «двоєки», так і «троєки» (сс. Невгоди Овр., Закусили Нар. Жит.; Луговики Пол., Іллінці Чор. Київ.; Сошично, Хотешів К.-Каш., Старий Чорторійськ Ман Вол.).

⁵ «Брав жменю соломи і крутив перевесло» (с. Верха К.-Каш. Вол.).

⁶ «Жменя» («жмак») – народна міра антропометричного походження, яка визначається кількістю чогось (жмут соломи тощо), що можна охопити розчепіреними пальцями двох долонь.

⁷ Наприклад, у с. Закусили (Нар. Жит.) заміряли сніпок на острішку завдовжки 96 см, зв'язаний посередині (48/48 см).

⁸ В окремих місцевостях респонденти стверджують, що для їхнього виготовлення могли використовувати й пшеничну солому (с. Андріївчів Єм. Жит.).

⁹ У цих селах використовували три типи сніпків: «кулики – на всю поверхню, «китиці» – на острішок, «наріжники» («п'ятки») – на ребра даху.

¹⁰ Як зазначають у с. Яжберень (Нар.), для цього брали спеціальну лозу («червону лозу», «перевойник», «дубчаки»). Така лоза дуже пружна, вона ніколи не ламалася; з неї плели «коші», нею прив'язували лати до «ключе» та сніпки до лат.

¹¹ Інколи (переважно в господарських спорудах) для цього вживали березові «дубці» чи по-

передньо пропарене коріння «з хвойника» (с. Возничі Овр. Жит.).

¹² У с. Ладижичі (Чор. Київ.) – з ліщини («ореха»); у с. Возничі (Овр. Жит.) – із сосни.

¹³ «Вітриник прибивають, щоб вітер кришу не задував» (с. Федорівка Пол. Київ.).

¹⁴ Інколи «крючок замінювала просто паличка завдовжки 1,5 м – «коромисло» (с. Яжборень Нар. Жит.). «Як криють под щотку, кулі соломи зразу розстеляють на всю довжину даху. Розслав солому, коромислом її трохи притискаєш і підбиваєш щоткою. Коромисло беруть в ліву руку; один кінець пропихають под лату верхнього ряду і натискаючи на неї вниз на привязку – притискають солому, а щоткою (в правій руці) її підбивають. Коромисло животом притиснув, запхавши його верхній край за верхню попередню лату і прив'язав привязку» (с. Яжборень Нар. Жит.).

¹⁵ Широке використання очерету поряд із соломою для покриття дахів (переважно господарських будівель) засвідчене на Київщині (сс. Іллінці, Рудня Іллінецька, Рудня-Вересня, Ладижичі, Теремці, Залісся, Дитятки, Куповате Чор.; Луговики, Стара Марківка, Млачівка, Мар'янівка, Нівицьке, Діброва, Фабриківка, Тараси Пол.; Сукачі, Прибірськ, Жеревопілля Ів.; Федорівка Виш.), Житомирщині (сс. Обище, Корощино, Юрове, Рудня Перганська, Копище, Журжевичі, Озеряни, Стовпинка, Замисловичі, Кишин, Суцани, Хочино, Кам'янка Ол.; Прилуки, Виступовичі, Левковичі, Ігнатпіль, Бігуни Овр.; Норинці, Яжберень, Мотійки Нар.; Топільня Луг.; Вигів Кор.; Середи, Кривотин Єм.; Буки, Чоповичі Мал.), Рівненщині (Вичівка, Борове, Прикладники, Комори, Острівок, Омит Зар.; Сварицевичі, Смородськ, Вільне, Городище, Великі Озера, Шахи, Селець, Літвиця Дуб; Хіночі, Озеро, Малі Телковичі Волод.; Немовичі, Сар.; Поляни Берез.), на Волині (сс. Угриничі, Судче, Залізняк, Дольськ, Лохвичі, Бірки, Ветли, Любязь, Бихів, Погулянка, Щитин, Деревок Любеш.; Верхи, Полиці К.-Каш.; Ростань Шац.) та ін.

1. Беларуская народная жылля / Э. Р. Сабаленко, У. С. Гуркоу, У. М. Іваноу, Дз. Д. Супрун / рэд. член-карэспандэнт АН БССР В. К. Бандарчык / Акадэмія навук БССР. Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Навука і тэхніка, 1973. – 127 с.

2. Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов (поселения, жилища и хозяйственные строения) / Е. Э. Блом-

квист // Восточнославянский этнографический сборник. Очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX – начале XX в. – Москва : Изд-во АН СССР, 1956. – С. 3–458.

3. Брицун-Ходак М. Літописна земля Древлян. Археологія. Історія. Етнографія : історико-краєзнавче дослідження / Микола Брицун-Ходак. – Коростень, 2002. – 362 с.

4. *Гурков В. С.* Поселения / В. С. Гурков, Р. Ю. Гошко // Полесье. Матеріальна культура / ред. кол.: В. К. Бондарчик, Ю. Г. Гошко и др. – Киев : Наукова думка, 1988. – С. 279–333 : ил.
5. *Жук Ул.* Санітарна-бытавы нарыс вескі Дубровы, Лельчыцкага сельсавету і раену, Мазырскае акруги / Ул. Жук, П. Панкоў // Хроніка Убарцкага Палесся / аўтар-уклад. А. І. Атнагулаў; навук. рэд. В. Л. Насевіч. – Мінск : Тэхналогія, 2001. – С. 281–285.
6. *Заглада Н.* Из звіту етнографічної експедиції 1934 року / [упоряд., прим., «Остання експедиція Ніни Заглади. Замість післямови» М. Глушка] / Ніна Заглада // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2001. – Т. 242 : Праці Секції етнографії і фольклористики. – С. 443–505.
7. *Косміна Т. В.* Сільське житло Поділля (кінець XIX–XX ст.) : історико-етнографічне дослідження / Т. В. Косміна. – Київ : Наукова думка, 1980. – 190 с.
8. *Косміна Т.* Поселення, садиба, житло / Тамара Косміна // Українці : історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне : Вид-во Державного музею-заповідника українського гончарства в Опішному «Українське народознавство», 1999. – Кн. 2. – С. 13–57.
9. *Локотко А. И.* Белорусское народное зодчество (середина XIX – XX в.) / А. И. Локотко. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – 285 с.
10. *Миронов В. В.* Украинцы / В. В. Миронов, В. В. Наулко, Т. В. Косміна // Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры. – Москва : Наука, 1987. – С. 101–146.
11. *Могильченко М.* Будівля на Чернігівщині, Глухівського повіту у с. Полошках / М. Могильченко // Матеріали українсько-руської етнології. Видання етнографічної комісії за ред. Хв. Вовка. – Львів : З друкарні НТШ під зарядом К. Беднарського, 1899. – Т. 1. – С. 79–95.
12. *Радович Р.* Народне житло / Роман Радович // Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження. – Київ : Родовід, 1997. – С. 116–133.
13. *Радович Р.* Техніка та технологія традиційного житлово-господарського будівництва на Поліссі другої половини XIX – першої половини XX ст. / Роман Радович // Полісся України. Матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів : ІН НАН України, 1997. – Вип. 1 : Київське Полісся. 1994. – С. 62–82.
14. *Радович Р.* Поліський «ток» / Роман Радович // Вісник Львівського університету. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 43. – С. 184–216. – (Серія історична).
15. *Стельмах Г. Ю.* Поселення, двір, житло / Г. Ю. Стельмах // Українці: історико-етнографічна монографія : макет / за ред. К. Гуслистого ; Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 1. – С. 290–346.
16. *Титов В. С.* Историко-этнографическое районирование материальной культуры белорусов : XIX – начало XX в. / В. С. Титов. – Минск : Наука и техника, 1983. – 152 с., ил.
17. *Токарев С. А.* Северо-украинская экспедиция 1945 г. / С. А. Токарев // Институт этнографии. Краткие сообщения. – 1947. – С. 27–35.
18. *Улашчык М. М.* Тураўшчына / М. М. Улашчык // Хроніка Убарцкага Палесся / аўтар-уклад. А. І. Атнагулаў; навук. рэд. В. Л. Насевіч. – Мінск : Тэхналогія, 2001. – С. 263–267.
19. *Чижикова Л. Н.* Русско-украинское пограничье : история и судьбы традиционно-бытовой культуры / Л. Н. Чижикова. – Москва : Наука, 1988. – 256 с.
20. *Шейн П. В.* Матеріали для изучения быта и языка русского населения северо-западного края. Т. 3 / П. В. Шейн // Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. – Санкт-Петербург, 1903. – Т. 72. – 535 с.
21. *Юрченко П. Г.* Дерев'яне зодчество України (XVIII–XIX ст.) / П. Г. Юрченко. – Київ : Видавництво Академії архітектури УРСР, 1949. – 64 с. : іл.
22. *Kolberg O.* Chełmskie : obraz etnograficzny / Oskar Kolberg. – Kraków : W drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1890. – Т. 33. – Cz. 1. – 270 s.
23. *Moszyński K.* Polesie wschodnie / Kazimierz Moszyński. – Warszawa : Wydawnictwo kasy im. Mianowskiego, 1928. – 328 s.
24. *Staszczak Z.* Budownictwo chłopskie w województwie Lubelskiem (w XIX i XX wieku) / Zofia Staszczak. – Wrocław : PTL, 1963. – Т. 24. – 232 s.